

А.Л. Сяліцкі,

выкладчык кафедры мастацкай і педагагічнай адукацыі БДПУ

КАШТОЎНАСНЫЯ АРЫЕНЦЫРЫ Ў БЕЛАРУСКІМ МАСТАЦКІМ ПЕЙЗАЖЫ

Сучасная культурная сітуацыя характарызуецца крызісным становішчам. XX стагоддзе гучна абвясціла аб заканчэнні культуры класічнай, але рэальнай жыццядзейнай альтэрнатывы сацыякультурнага развіцця выпрацавана не было. С.Л. Франк справядліва адзначыў, што “ў XX стагоддзі свет трапіў у вір бурнага разбуральнага руху, калі ўсе звыклыя маральныя навукі жыцця, і нават само фізічнае існаванне чалавека знаходзяцца пад пагрозай гібелі” [9, с. 774]. Чалавецтва ў сваім развіцці ўшчыльную падыйшло да мяжы, перайсці якую можна, толькі даўшы адказ на адвечнае пытанне: быць ці не быць? Невыпадкова І.А. Ільін ахарактарызаваў нашу эпоху як “час павароту” [9, с. 776]. Неабходнасць выбару, здзейсненага з найвялікшым напружаннем усіх духоўных і творчых намаганняў, сёння выступае актуальнай задачай грамадскай свядомасці. І першым камнем у будынку адноўленага дома чалавецтва павінны стаць нормы маральнасці. Менавіта ў этычным прагрэсе, які, па словах А. Швейцара, “ёсць нешта істотнае і несумненнае ... ў развіцці культуры” [9, с. 529], бачыцца залог захавання міру і жыцця на планеце Зямля.

У дадзенай сітуацыі асаблівую ролю адыгрывае мастацтва. Выступаючы адным са спосабаў пазнання рэчаіснасці, мастацтва ў інтуітыўнай форме імкнецца да спасціжэння Ісціны. У мастацтве, як трансцэндэнцыі, чалавечы дух выходзіць у ідэальную сферу, на базе якой фарміруецца матэрыя твораў. Адвечнае пытанне “Што ёсць Ісціна?” ў мастацкай творчасці выліваецца ў пошук Хараства. Гэтая сінтэтычная катэгорыя аб’ядноўвае ў арганічнае цэлае этычныя і эстэтычныя ідэалы [11]. Мастацтва выконвае стабілізуючую, стваральную функцыю, выступаючы адной з формаў адлюстравання Гармоніі ў Сусвеце. У паэтычнай прадмове Я. Коласа да зборніка “Казкі жыцця” (1921) выразна паказана адчуванне чулага душою талента Хараства быцця ў арганічным адзінстве двух яго пачаткаў – чалавечага і прыроднага:

Не ў адной толькі нашай душы

Зерне ёсць хараства –

Аб ім казку складае ў цішы

Колас нівы, трава [8, с. 104].

Пошук Гармоніі і Хараства свету з асаблівай выразнасцю раскрываецца ў мастацкім пейзажы. У ім не толькі знаходзіць адлюстраванне прыгажосць прыроды, але і фарміруецца вобраз часу, ствараецца духоўны ландшафт чалавека праз раскрыццё яго перажыванняў, эмоцый, адносін да навакольнага свету.

Пейзажны жанр у беларускім мастацтве адлюстроўвае пытанні анталагічнага характару. Па сутнасці, мастацкі пейзаж – гэта суразмоўе чалавека з Прыродай, успрынятай ім як з’ява адухоўленая, здольная да суперажывання і дыялогу. Феномен “адухоўленай” прыроды мае свае карані ў старажытнасці, з часоў першабытнага монафізіцтва, калі свет уяўляўся чалавеку родным, непадзельным цэлым, жывым арганізмам. На гэтым грунце фарміравалася фальклорная карціна свету, якая ў сваю чаргу аказала вялікі ўплыў на станаўленне і развіццё беларускай нацыянальнай культуры. Асаблівую ролю адыгрывала шанаванне мацярынскага пачатку ў прыродзе, яго вітальнай, жыццядайнай сілы. Невыпадкова вобраз Прыроды-Маці, персаніфікаваны ў выяве жанчыны, стаў часта ўжывальным у мастацкай творчасці (А. Кішчанка, М. Селяшчук, У.Кожух і інш.).

У творах У. Кожуха (“Восень”, “Флора. Восеньскія клопаты”, “Раніца”, усе – 1994 г.) Прырода падаецца ў вобразе Флары – прыгожай, вытанчанай жанчыны. Яе постаць, поўная хараства, увасабляе думку аўтара аб гармоніі светабудовы. Праз ачалавечванне прыроды, а значыць, праз яе адухаўленне, мастак фарміруе эталонны вобраз адносін “чалавек і свет”, якія выступаюць як адно цэлае. “Адухаўленне прыроды ёсць стварэнне чалавека”, – слухна адзначыў А.В. Сухаво-Кабылін, – ці, лепш, сам чалавек і ёсць гэтае сыходжанне прыроды ў дух” [9, с. 312]. Пошук такой адпаведнасці, тоеснасці – задача не толькі мастакоўская, але і філасофская.

Хараство прыроднага свету, успрынятае як этыка-эстэтычная норма і крытэрыі творчасці, у многім вызначыла развіццё лініі лірычнага пейзажу, прадстаўленай творамі С. Жукоўскага, В.Бялыніцкага-Бірулі, А. Бархаткова, П. Крахалёва, І. Карасёва, П. Масленікава і іншых. Пейзаж у іх творчасці выступіў сінтэтычным жанрам, дзе два пачаткі быцця – прыродны і чалавечы – аб’ядналіся ў форме мастацкага вобразу па законах Хараства, адлюстроўваючы гармонію Сусвету, арганічную сувязь чалавецтва і прыроды. У сваіх пейзажах мастакі праз адлюстраванне маляўнічых краявідаў раскрываюць прыгажосць чалавечага духу, здольнага да адчування арганічнай знітанасці з Сусветам, радасці існавання, паўнаты жыцця. Усведамленне асобай хараства прыроднага свету вядзе да разумення ёй уласнай духоўнай дасканаласці, вяртае яе да адчування цэласнасці быцця. У

эстэтыцы Я. Коласа Хараство і чалавечае існаванне трактуюцца як адно цэлае. Жыццё паўстае для творцы як адзіны, суцэльны працэс, у якім усе рэчы знаходзяцца ў стане ўзаемапраціканнення, роднасныя чалавеку: *“Пазірае Лабановіч на гэтыя з’явы-малюнкі, убірае іх у сваю істоту, злучаецца з імі, імі жыве, адчувае як бы нейкую блізкасць да іх, спачуванне, прыязнь, дружбу. Яму хочацца яшчэ больш шчыльна зліцца з імі, расплысціся ў навабнай далечы-прасторы і самому стацца гэтай прасторай”* [7, с. 254].

Многія пейзажныя карціны Я. Коласа можна разглядаць як свайго роду мандалы - універсальныя вобразы адзінства духоўнага і фізічнага космасу, чалавечага быцця ў касмічнай прасторы.

Адчуваннем Хараства і моцы зямлі, імкненнем да сэнсавых і пластычна-колеравых абагульненняў вызначаюцца палотны В. Цвіркі, В. Грамыкі, Г. Вашчанкі. Прырода ў карцінах В. Цвіркі “Чырвоныя землі Полаччыны” (1970), “Зямля” (1971) выступае як аснова быцця. Чырвоны колер зямлі мае сімвалічнае гучанне, нагадваючы колер крыві. Зямля ўспрымаецца жывой, адухоўленай, крыніцай чалавечага існавання. У палатне В. Цвіркі “Ганча – зямля партызанская” (1969) каларыт іншы. Зямля – амаль чорная, нібыта абпаленая вогненным подыхам вайны.

Карціна Г. Вашчанкі “Зорка палын” (1996), па сутнасці, адносіцца да антыжанравай формы мастацкага пейзажу. Каларыт работы вогненна-чырвоны, гэта “свет у агні”: палае неба, палае лес. З вогненных нябёсаў на зямлю трапляе апакаліптычная зорка, ад якой гіне ўсё жывое. Гэты пейзаж – пейзаж-сімвал, перасцярога ўсяму чалавецтву. Сэнсава далучаецца да гэтага твору палатно “Чарнобыльскі рэквіём” (1998), у якім мастак сумяшчае два светлы – зямны і нябесны. На зямлі – ноч, пакінутыя хаты. Пачуццё занядабайнасці і адзіноты. Уверсе – Багародзіца з Хрыстом на каленях у акружэнні анёлаў, якія адпраўляюць памінальную службу па ўсіх тых, хто загінуў ад нябачных прамянёў смяротнай зоркі. У карціне “Зона стронцыю” (1993) яблыневы сад з даспелымі, сакавітымі пладамі, атручанымі радыеактыўнымі прамянямі, успрымаецца не правобразам раю на зямлі, а пеклам, зонай, на якой няма жыцця. І прычына гэтаму – чалавек з ягонымі спажывецкімі адносінамі да прыроды, безгаспадарлівым стаўленнем да яе.

У рэчышчы антыжанравай формы мастацкага пейзажа напісаны палотны М. Селешчука “Злашчасны адвячорак”, “Загнаны анёл” (абодва – 1994 г.). Каларыт названых твораў змрочны. На палотнах мастаком адлюстраваны хутчэй не свет, а антысвет. На карціне “Злашчасны адвячорак” царква, сімвал духоўнасці, дом Бога на зямлі, тоне ў рацэ. Напалову ў вадзе і застылыя, бяздушныя постаці людзей-манекенаў. Твары іх нічога не

выражаюць, яны нібы памерлыя. Над усім пейзажам, у нябёсах, пануе фігура д'ябла. Менавіта ў ёй сканцэнтраваны ўсе яркія фарбы палатна. На твары нячыстага блукае здэклівая ўсмішка Мефістофеля, нібыта чуваць яго словы:

Весь этот свет, все мирозданье –

Для Бога лишь сотворены;

Себе он выбрал вечное сиянье,

Мы в вечный мрак погружены;

А вы – то день, то ночь испытывать должны [4, с. 351].

На карціне М. Селешчука прыроду, а разам з ёй і людзей, паглынае ноч, цемра. Ці будзе выйсце з гэтага становішча? Пытанне творцы застаецца адкрытым... Свет, у якім жыве зло, не можа быць прыгожым: у ім няма святла праўды. Тая ж думка прасочваецца і ў карціне “Загнаны анёл” (1994). Цёмны, амаль чорны каларыт. Фігура анёла не на нябёсах, а ў самым нізе, у цемнай, бруднай вадзе - жытле нячыстай сілы. Вада звычайна з'яўлялася сімвалам ачышчэння, духоўнай прасветленасці. Твор М. Селешчука выступае ўвасабленнем свету, у якім парушыліся звычайныя сувязі, адбылася дэвальвацыя духоўных каштоўнасцяў. Засмучаны твар анёла адлюстроўвае мастакоўскі сум па страчаным чалавецтвам ідэале Хараства.

Сімвалам духоўнага ачышчэння і прасвятлення можна справядліва лічыць карціну М. Селешчука “Канец сезона туманоў” (1985). Жаночая фігура на фоне ахутанага туманам пейзажу ўспрымаецца як увасабленне Хараства, якое становіцца роўнае Ісціне, Адкрыццю. Жаночая постаць увасабляе сабой выхад з цемры небыцця, блуканняў у пошуках Ісціны да светлага, жыццядайнага пачатку. Шлях, якім ідзе Жанчына, - гэта шлях да ачышчэння, да адкрыцця наноў Хараства свету ў яго непачатасці. Трактоўка палатна пазбаўлена іроніі і гратэску, характэрных для большасці твораў М. Селешчука, усё проста, сур'эзна, прыгожа. Фігура Жанчыны набліжаецца, як Ісціна, як Таямніца. Карціна – адказ мастака на адвечныя пытанні. Скрозь “туман” з усведамленнем пачварнай сутнасці веку творца шукае выйсце да святла Праўды, да вобразу гармоніі Сусвету. Вось ён, свет блізкі, мілы, родны, “адзіны нам дадзены”, у прасторы якога мы павінны збудаваць свой дом, утульны, ладны, прыгожы, светлы, вокны якога ззяюць святлом, а дзверы расчыненыя ва ўсе бакі, гатовыя прыняць кожнага.

Палатно “Канец сезона туманоў” – выхад з цемры, туманоў у свет, поўны Хараства і Праўды, радасці і творчага натхнення. Невыпадкава выдатны беларускі філосаф І. Канчэўскі ў нарысе «Адвечным шляхам» (1921) адзначыў, што “чалавечая душа, што прыйшла ў свет адбіць радасць ігры жыццёвых косаў, нападца іх цяплом і ласкай, павінна разьвярнуць усю

моц свае творчасці, каб зліцца ў творчым тэмпе сусветнага дыхання, сусветнай гармоніі, прысутнасць якой адчувалі зорныя душы піфагарэйцаў, каб потым у жыццёвым стамленьні схіліцца ўзноў на ўлоньне вялікай Маткі-матэрыі, Маткі-Невыразнасці, Маткі-Непачатасці, поўнай сілы і моцы, поўнай смутку і нераджонага жыцця” [5, с. 89]. Гэты несупынны працэс – адвечны шлях чалавека да спасціжэння стваральнай сілы Гармоніі і Хараства, да адкрыцця асобай уласных рэсурсаў духоўнасці.

Беларускі мастацкі пейзаж адлюстроўвае характэрную рысу нацыянальнага культурнага стылю – арыентацыю на гарманічнае суіснаванне з навакольным светам, сцвярджэнне ідэалаў Гармоніі і Хараства. Менавіта ў імкненні да Хараства палягае канчатковая мэта чалавечага і сусветнага жыцця. Гэты шлях адкрывае выйсце да панэстэтычнага светапогляду, да вызначэння нормаў універсальнай этыкі (А. Швейцар). Названыя характэрныя рысы беларускага культурнага стылю садзейнічаюць фарміраванню сучаснай антрапапрыроднай парадигмы цывілізацыйнага развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі пейзажны жывапіс : альбом / аўт.-склад. Р.Ф. Шаўра. – Мінск : Беларусь, 1982. – 164 с.
2. Валерый Шкаруба : Жывапіс : альбом / аўт. уступ. артыкула В.І. Жук. – Мінск : Белпрынт, 2007. – 151 с.
3. Виктор Громыко = Victor Gromyko : Живопись : альбом / авт. текста и сост. Э. Пугачёва. – Минск : Междунар. центр культуры книги, 2003. – 79 с.
4. Гёте, И.В. Фауст / И.В. Гёте // Избранные произведения / И.В. Гёте. – Минск, 1977. – С. 299-434.
5. Канчэўскі, І. Адвечным шляхам / І. Канчэўскі // Беларуская думка XX стагоддзя = Mysl bialoruska XX wieku : Філасофія, рэлігія, культура : анталогія / уклад., прадм., апрац. Ю. Гарбінскага. – Варшава, 1998. – С. 73-101.
6. Кожух = Kozhukh : Жывапіс : альбом / склад. В. Загародні, В. Старавойтаў. – Мінск : ТТА ВІКСТА, 1995. – 58 с.
7. Колас, Я. На росстанях / Я. Колас. – Мінск : Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства Асветы БССР, 1958. – 700 с.
8. Колас, Я. Песні жалбы; Казкі жыцця / Якуб Колас ; прадм. У. Гніламёдава, М. Мушынскага. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2007. – 230 с.
9. Мартынов, В.Ф. Культурология. Теория культуры / В.Ф. Мартынов. – Минск : АСАР, 2008. – 848 с.

10. Мікола Селяшчук : альбом-каталог твораў мемарыяльнай выстаўкі “Вяртанне дадому” / аўт. тэксту і ўклад. Н. Шаранговіч. – Мінск : Культура і мастацтва, 2008. – XX, [107] с.

11. Рагуля, А. Эстэтыка хараства ў традыцыйнай і сучаснай культуры / А. Рагуля // Традыцыйная культура і дзеці : праблема этнавыхавання : матэрыялы IV Рэсп. навук.-практ. канф., г.п. Акцябрскі, 2-3 крас. 2008 г. / аўт. праекта і ўклад. М.А. Козенка. – Мінск, 2008. Вып. 3. – С. 16-23.

12. Шаранговіч, Н.В. Гаўрыіл Вашчанка. Народжаны Палессем: нататкі пра жыццё і творчасць / Н.В. Шаранговіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2008. – 253, [2] с.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается ценностное содержание белорусского художественного пейзажа. На фоне кризисных явлений в современной социокультурной жизни отмечается ориентация белорусского искусства на поиск идеалов Гармонии и Прекрасного. Данная установка является устойчивой чертой национального культурного стиля, способствующей формированию современной антропоцентрической парадигмы цивилизационного развития.

SUMMARY

In article the valuable maintenance of the Belarus art landscape reveals. Against the crisis phenomena in modern social and cultural life orientation of the Belarus art to search of ideals of Harmony and Beauty is marked. The given installation is steady line of national cultural style which promotes formation of a modern anthroponatural paradigm development of civilization.